

TANULMÁNYOK

Tanítók a fronton, tanítók otthon Az első világháború mikrotörténeti megközelítésben

TÓTH DORINA

Bevezetés

Egyetemi tanulmányaim alatt került a neveléstörténet az érdeklődésem fókuszába. Előző kutatásomban három Borsod-Abaúj-Zemplén megyei sváb iskola történetét vizsgáltam, így mélyebb betekintést szereztem a 19-20. századi (egyházi) népiskolák világába. E kutatás során találtam meg az egyik iskolában tanító Terebessy László leveleit. Ezekben arra kérte a plébánost 1915 októberében, hogy mentse fel őt a katonai szolgálat alól. Terebessy levelezése külön fejezetét alkotja a dolgozatnak, hiszen Terebessy élete és magatartása egy viszonylag speciális példája az első világháború alatt dolgozó tanítóknak.

A dolgozat további fejezeteiben olyan tanítókról számolok be, akik hosszabb ideig részt vettek a háborúban. Olykor-olykor meghökkentő élményekről, hazafiasságról és hazafiakról, a fronton történő helytállásról szólok. Írok azokról a hősookról is, akik az országban maradván tanították és nevelték a következő nemzedéket. Azt vizsgáltam, hogy a tanítói hitvallás, ethosz szerint cselekedtek-e a fronton? Miben nyilvánult meg a harctéren ez az ethosz, a „tanítói” mivolt? Továbbá, hogyan vélekedtek a tanítók a tanításról a háború idején, a katonatanítók valamilyen módon tartották-e a kapcsolatot az iskolájukkal, a diákokkal? Érdekes volt megfigyelni azt is, hogyan viszonyultak egymáshoz az itthon maradó és a harcoló tanítók.

Kutatásom a sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjteményben (RKEGY), a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltárában, a sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményében, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Folyóirat-olvasó és Bölcsészettudományi Kutatóteremben végeztem. A felhasznált folyóiratok között van vidéki sajtótermék, országos lap, ám az ezekben közölt levelek, beszámolók és visszaemlékezések mégis egységes, s egyben hiteles képet adnak a katonáskodó néptanítókról. A Zalai Közlöny 54. évfolyamában találtam releváns cikkeket katonáskodó tanítókról. A Néptanítók Lapjának 47-51. évfolyamait vizsgáltam, ezek 1914. és 1918. között jelentek meg. Tartalomelemzés alá összesen 34 cikket vontam a Néptanítók Lapjából: 7 cikket a 47. évfolyamból, 11 cikket a 48. évfolyamból, 9 cikket a 49. évfolyamból, 6 cikket az 50. évfolyamból és 1 cikket az 51. évfolyamból. Ezekben tipikusan a háborús eseményekről írnak, és ahhoz köthetőek, illetve egy-egy katonai levél is szerepel közöttük.

Vizsgáltam továbbá a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentéseit 1914-től 1918-ig. A besorozások és a helyettesítések körüli statisztikák fő forrásai ezek a jelentések. Jankovich Béla jelentéseiben a királyi tanfelügyelők összefoglalóinak konklúzióit, azok áttekintését, értékelését olvashatjuk. (A miniszternek beszolgáltatott adatok hiányosak lehetnek, de a tendenciák valószínűleg kiolvashatók belőlük.)

A mikrotörténelmi fejezetek megírásához Szabolcs Éva: Mikrotörténelem és pedagógiatörténet című tanulmánya (2013) adott biztos kiindulási alapot. A kutatás során nehézséget okozott a releváns szakirodalom kis száma. Elsődleges céloom az volt, hogy kutatásommal gazdagítsam a magyar tanítókról szóló szakirodalmat (Vö. *Baska – Nagy – Szabolcs*, 2001; *Baska*, 2011; *Kelemen*, 2007; *Nagy*, 2006).

Gondot okozott a kutatás során az, hogy a levelekben, emlékezésekben egyéni nézőpont, sajátos vélemény tükröződik. A szubjektivitás így elkerülhetetlen volt a dolgozat bizonyos fejezeteinél, amelyekben kvalitatív tartalomelemzést alkalmaztam. E források sajátosságának ellensúlyozására és természetesen a további adatok szükségessége miatt használtam fel a hivatalos miniszteri jelentéseket, így a mikro- és makroszint együttesen jelenik meg a dolgozatban. Szeretnék egy általános és átfogó képet nyújtani az olvasónak a katonatanítókról és az itthon maradt pedagógusok összetartó és előremutató munkásságáról a rendelkezésemre álló források alapján.

Kitekintés. Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháború küszöbén és a háborús mozgósítás

„*Mire a falevelek lehullanak, győztes katonáim itthon lesznek*”¹ – hangzott II. Vilmos császár híressé vált mondata az első világháború kirobbanásakor. Senki sem gondolta akkor, hogy véres négy esztendő következik, és a nagy háború közel 15 millió áldozatot jelent a világnak.

A huszadik század elején minden nagyhatalom terjeszkedő politikát folytatott. A két szövetségi rendszer, a hármasszövetség (Osztrák-Magyar Monarchia, Németország, Olaszország) és az antant (angol-orosz-francia „egyetértés”) bázisországai csupán abban különböztek, hogy katonai felkészültségük függvényében más-más időpontra tették a háború kirobbanásának idejét. (*Bertényi-Gyapai*, 1999) 1914 márciusában Európa nagyhatalmai fegyverkeznek. Mind a magyar, mind az angol, a német, a francia és az orosz költségvetési tervezetekben a fegyverkezésre szánt összeg a legmagasabb. (*Karádi*, 1994)

Ebben a helyzetben 1914. június 28-án Gavrilo Princip szerb diák merényletet követett el a Sarajevóba látogató Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége ellen.

¹ *Mire a falevelek lehullanak*. <http://ujszo.com/napilap/regio/2014/10/08/mire-a-falevelek-lehullanak>. (2014. 12. 6.)

(A történészek mind a mai napig vitatkoznak a háború kitörésének okairól.) A Monarchia szeretne volna megbüntetni Szerbiát, a németek pedig támogatták az érélyes fellépést: II. Vilmos már július 3-án a következőket mondja egy jelentésében: „*Most, vagy soha... a szerbekkel le kell számolni.*” (Karádi, 1994. 170. o.) 1914. július 28-án a Monarchia hadat üzent Szerbiának. Júliusban még csak részleges mozgósítás volt Szerbia ellen, augusztusban már általános.

A besorozások folyamatosak voltak a háború alatt. A közös hadseregben a magyar újoncok számát előrebecslések szerint több mint háromszorosára akarták növelni 1918-ra. A statisztikai előrebecsléseket 1923-ig tervezték, hiszen az eltervezett, gyors győzelem után szükség lesz a hatalom megszilárdítására, s ez katonai erőt igényel.²

Tanítók a seregben: miniszteri rendeletek és statisztikák

Az első világháború új kihívás elé állította az oktatásügy szereplőit: a besorozások a tanítókat is érintették, az oktatásnak azonban tovább kellett működnie az országban a művelődés és a kultúra érdekében. Jankovich Béla 1913. február 9-től államtitkár volt a kultuszminisztériumban, majd 1913. február 26-tól 1917 júniusáig vallás- és közoktatásügyi miniszterként dolgozott. A háború kitörése után szeretett volna tisztában lenni a tanítók tevékenységével. A 32.884/915. számú rendeletében kifejtette, hogy a királyi tanfelügyelőkötől várt jelentésekben főként milyen tartalmakra kíváncsi. Ezek a következők voltak:

1. a tanfelügyelő kerületében hány nem állami tanító vonult hadba,
2. a hadbavonult nem állami tanítókat hogyan helyettesítették,
3. hol és hány iskola maradt helyettes nélkül,
4. miként vettek részt a nem állami tanítók az iskolában és az iskolán kívüli háborús viszonyok által előidézett munkában (mint népgondozás [szociális munka], adományok gyűjtése),
5. hol helyezték el azon nem állami iskolákat, amelyek kiszorultak az addigi épületekből,
6. a háború ideje alatt mi volt jellemző a nem állami iskolák tanulói iskolalátogatására.

A helyettesítésről is jelentést kért Jankovich. A többtanítós népiskolákban a besorozott tanítók hiányát osztályösszevonásokkal oldották meg, főként 1914-ben, csak kevés helyen alkalmaztak helyettesítő tanerőket. Utóbbi szerepeket a legtöbb helyen (főleg a falvakban) a lelkészek töltötték be. A lelkészeken kívül okleveles óvó-

² 1914. évi VIII. törvénycikk a közös haderő fentartásához szükséges újoncslétszámnak és a honvédség fentartásához szükséges újoncjutaléknak új megállapításáról (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7264>, 2014-12-06)

nők, jegyzők, már nyugdíjazott tanítók és hitoktatók léptek a távollévő tanítók helyére, ha a szükség megkövetelte.³

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1916. június 14-i jelentéséből pontosan leírható a harcoló, a harcra alkalmatlannak ítélt, valamint a felmentett és a szabadságolt tanítók száma (ld. 1. táblázat). Előfordult az is, hogy valakit hivatali eljárás nélkül felmentettek, ha nagy szükség volt rá, ez főleg az 1–2 tanítós népiskolai tanítóknál volt jellemző.

1. táblázat: *Tanítók statisztikája (1916)*

Összes népiskola	16 890
Összes, besorozás előtt alkalmazott tanító	23 115
Alkalmatlan/50 év feletti	7318
Felmentett	4448
Szabadságolt	2171
Tényleges katonai szolgálatban	9178
Elesett	293

A 1. táblázat adataiból látható, hogy a tanítóság 40%-a fegyverben volt 1916-ban. Az elesett tanítók száma az eltűnt katonatanítók miatt feltehetőleg jóval magasabb volt 293-nál. 1916-ban az iskolák helyzetét pozitívnak ítélte meg Jankovich: az állami iskolákban gondoskodtak a tanítók pótlásáról.⁴

Összehasonlításra alkalmas adatsor maradt fenn Arad vármegye statisztikája alapján. Kétségtelenül többletmunkát kellett végezniük a tanítóknak a kollégáik hadba vonulása miatt. Arad vármegyéből a férfi tanítók 76%-a állt katonának (ld. 2. táblázat), ám ennek ellenére a vármegye tanítósága kiállta a próbát a Jankovichnak küldött beszámoló alapján.

2. táblázat: *Hadbavonult tanítók Arad vármegyében (1914–1917)*

	Bevonult			
	Állami	Községi	Felekezeti	Magán
1914	111	27	112	5
1915	23	2	9	-
1916	5	2	5	1
1917	9	6	4	1
Összesen	148	37	130	7

Az összesen bevonult 322 férfi tehát a férfi tanerő körülbelül 76%-a. Az összes tanító száma a megyében 1914-ben 678 volt. A helyzet sikeres megoldásának in-

³ Magyarország közoktatásügye az 1914. évben. 1917. 20–21. o.

⁴ A hadbavonult tanítók. Néptanítók Lapja, 1916. 25. sz. 4–5. o.

dikátora lehet az (Jankovich szerint), hogy 1917-ben a tanerő száma a pótlásokkal együtt 518 fő volt.⁵

A tanítók sorából kevesen jelentkeztek önként katonának itthon és külföldön is, de volt rá példa. Caspar René Gregory lipcei tanító a Néptanítók Lapjának egyik cikkében arról elmélkedik, hogy mi az oka annak, hogy valaki önként elhagyja a tantermet és katonának áll? Magyar felmenőkkel rendelkezve második otthonának tartotta Magyarországot. A hetvenéves tanító szabad akaratából harcolt Magyarorszáért. Az ezredében, ahol szolgált, egészen a hadnagyi rangig jutott. „*Nehéz, de megérdemli a hazát!*”⁶ – írja levelében a tanító. Tudja, hogy 70 évesen a teste meglehetősen korlátozza őt a harcban, de a lelke és elméje még „mozgékony”. 1917. április 9-én egy gránátszilánk véget vetett életének. Az önkéntes katona-tanító nem a prédikálással nevelt, hanem saját példájával járt mind a tanítóság, mind a magyarok előtt.⁷

Iskolák a háború idején a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentései alapján

A jelentésekből pontos adatokat kapunk a háború éveitől visszamenőlegesen működő iskolák összességéről: az épületről, a tanerőkről, a költségvetésről, a tanítók háborús segélyeiről. A jelentésekben külön szól a miniszter az állami, egyházi és községi fenntartású iskolákról. A háborús oktatás eredményessége érdekében azonban mégis összefogás és kooperáció zajlott az iskolák között fenntartótól függetlenül: maga Jankovich Béla is figyelemmel kísérte a nem állami iskolák működését, és igyekezett problémamentessé és folyamatossá tenni azt. Legjobban talán a helyettesítésekből vehető ki az igyekezet: mindenhova rendelt helyettesítő személyeket, s előfordult, hogy az állami iskolákban egyházi előljárók, hittanárak tanítottak.

Az elemi iskolákról szóló adatok mennyiségében évről évre megmutatkozik a háború nyoma. Az elemi népiskolák közül az 1914/15-ös tanévben 57, 1915/16-ban 80, 1916/17-ben pedig 20 működő iskola maradt ki az adatgyűjtés köréből. Az 1917/18. tanévi adatgyűjtést az ország időközben történő megszállása akadályozta: ebben a tanévben már 1020 (!) iskoláról nem lehet tudni.⁸

A 3. táblázat a tanítók és a tanulók számát feltüntetve általános képet nyújt a háború alatt az elemi oktatásban végbement változásokról.

⁵ Zomora Samu: *A magyar tanító és a nevelés ügye a háborúban*. Néptanítók Lapja, 1918. 28. sz. 4-6. o.

⁶ *Egy hetvenéves hősi halált halt tanító emlékére*. Néptanítók Lapja, 1917. 28. sz. 11. o.

⁷ Uo. 11-12. o.

⁸ *Magyarország közoktatásügye az 1915-1918. években*. 43. o.

3. táblázat: *Elemi iskolák létszámai 1913-1918*

Tanév	Az elemi népiskolák			Általános és gazdasági ismétlő tanfolyamok	
	száma	tanítóinak száma	tanulóinak tanév végi létszáma	száma	tanulóinak tanév végi létszáma
1913/1914.	16 929	35 253	1 971 141	14 340	540 993
1914/1915.	15 038	28 403	1 723 733	12 715	241 624
1915/1916.	15 049	28 997	1 738 494	12 793	273 633
1916/1917.	15 204	29 613	1 795 460	13 086	317 570
1917/1918.	14 370	28 893	1 737 860	12 273	299 545

A 3. táblázat adataiból látjuk, hogy az elemi iskolák száma 2559-cel csökkent 1918-ra. Az első háborús év tanítói és diák létszámadatainak csökkenése szinte megállt 1915-ben és kis mértékben növekedett a számuk 1915-1917 között, ennek ellenére csökkent a számuk 1918-ra az 1914. évhez képest. Kiugró értékről egy esetben beszélhetünk, amikor az 1913/14-es tanévről az 1914/15-ös tanévre az általános és gazdasági ismétlő iskolák tanév végi tanulói létszáma kevesebb, mint felére csökkent. Ennek magyarázatára az szolgál, hogy az ismétlő képzések 46%-a szünetelt az első háborús tanévben.⁹

1914-ben hat állami népiskola épült nagyobb beruházásnak köszönhetően (Kiskundorozsmán, Kolozson, Háromrevuczán, Sajkásgyörgyén, Rimakokován és Dicsőszentmártonban). Beruházási hitelből 500.000 koronát fordítottak az építkezésekre. A miniszter fontosnak tartotta, hogy az iskolafenntartók bizonyos útbiztosítást kapjanak az építkezéshez, hogy miképpen kell elhelyezni az épületet, azon belül a termeket a szabályozó törvénynek megfelelően. (Az 52.2616914. számú rendelet a már fennálló iskolaépületekre is kötelezően érvényes, pedagógiai és higiéniai szempontokat is felsorakoztatott az iskolákkal szemben.) Az építkezések szinte teljesen leálltak 1915-re a magyar építőipar háború okozta válságos helyzete miatt, de az erre folyósított hitelek rendelkezésre álltak volna. Az előző évben megkezdett felújítások befejezésére koncentrált csak az építőipar. 1915-ből talán a legfontosabb azt kiemelni, hogy a háborús nehézségek dacára helyrehozták azokat az állami épületeket, melyek megrongálódtak valamilyen mértékben az oroszok északi és északkeleti betörésének alkalmával.¹⁰ A népiskolák állapotával a további jelentésekben már nem foglalkoztak.

⁹ Uo.

¹⁰ *Magyarország közoktatásügye az 1915-1918. években.* 1924. 19-21. o.

Terebessy László élete és levelei

Terebessy László Ungváron született 1881. március 3-án. Itt szerezte meg a tanítói oklevelét 1901. szeptember 1-jén. Első tanítói szolgálatát ugyanezen a napon Csap városban kezdte meg Ungvártól mintegy 24 kilométerre. Innen 12 év tanítóskodás után el kellett mennie: Károlyfalvára került 1913-ban, és december 1-jén kezdett el tanítani a faluban, majd Tótsóvárra került 1915 szeptemberében. Nem ismert, miért kellett elhagynia Csapot, Ungvárt, illetve miért ment el Károlyfalváról.

Terebessy 1915 októberében írta a leveleit, amelyekben sokat panaszkodott munkájára, de katonáskodni sem akart. Ahogy említettem, a háborús hadüzenetet mozgósítás előzte meg. Schröder Rezső lengyeli kántortanító naplójában lejegyezte az első sorozás hangulatát: „*Ma vasárnap van, nem merünk elmenni a csibráki búcsúba, mert igen háborús a hangulat. Ma hallottam meg, hogy követünk elhagyta Belgrádot. Ma délben hírlik, hogy általános mozgósítás lesz. Délután 1/4 5-kor, már dobol a kishíró, hogy 48 óra alatt bevonul minden tartalékos, aki még nem töltötte be a 42. évét.*”¹¹

A besorozás előtti levelek

1914 júliusában azonban még nem kellett katonának állnia Terebessy Lászlónak, aki ekkor 33 éves volt. A hadköteles férfiakat 1915 és 1916 elején újra összeírták, és ezt újabb katonai bevonulás követte.¹² Ekkor már Terebessy is sorra került. 1915 októberében ezért több levelet címzett a sárospataki plébánosnak, Gruska Lajosnak, és arra kérte őt, hogy mint tanítót mentse fel a katonai szolgálat alól. Levelei hangvétele egyre fájdalmasabb, szomorúbb. Elkeseredését mutatja a levelek gyakorisága: ezeket kétnaponta írta.

Első levelét 1915. október 6-án címezte Tótsóvárról¹³ a sárospataki plébánosnak. Ebből kiderül, hogy katonai felmentése a tanító szerint csak a plébános jóindulatán múlik. Ebben az időben több tanító társát is felmentették, „*csak tudja a Jóisten, hogy nekem olyan nehezen akar sikerülni, de bízom a Jóistenben, hogy én is átlépek az iskola küszöbét...*”¹⁴ Bizonygatja, ha a plébános felmentené, ott-hon is folytatná a tanítói munkáját. Haza akart ugyanis térni Ungvárra a családjához (feleségéhez és fiához). (Egy táviratából Terebessy feleségének pontos címét is

¹¹ Schröder Rezső volt lengyeli kántortanító naplója az I. világháborús évekről. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/lengyel/tanulmanyok_lengyel_kozseg_tortenetebol/pages/019_Lengyel_es_az_I_vilaghaboru.htm, 2014-10-19)

¹² Terebessy László 1915. október 6-án kelt levele Gruska Lajosnak. RKEGY 85. sz. doboz.

¹³ Sóvár Sáros vármegye részét képezte, közigazgatásilag Eperjeshez tartozott és a Kassai Főegyházmegye egyik espereskerülete volt. (Magyar Katolikus Lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu/T/T%C3%B3ts%C3%B3v%C3%A1r.html> 2014. 11. 14.)

¹⁴ Terebessy László 1915. október 6-án kelt levele Gruska Lajosnak. RKEGY 85. sz. doboz.

megtudjuk: Ungvár, Bercsényi utca 52.¹⁵) Tótsóváron (a továbbiakban: Sóvár) elmondása szerint szörnyű körülmények között kell tanítóskodnia: „*Itt oly nehéz az állapot, hogy az ember kénytelen lesz belepustulni... Most tudom, hogy mi az élet itt és mi oda haza.*”¹⁶ A tanító epekedve várja a plébános válaszát és nagyon sürgeti felmentését.¹⁷

A következő levelét 2 nap múlva, október 8-án írta meg, még mindig Tótsóváról, szintén a plébánosnak. Nagyon sürgeti az ügye megoldását, hiszen tudomást szerzett arról, hogy a „*mars-berájtba*”¹⁸ fogják sorozni: „*Október 20-án a mars berájtba akarnak osztani. Két vagy három hét múlva el kell menni a harctérre... szánjon meg engem, aki oly igen el vagyok hagyatva. Az egészségem sem jó, s ez fokozza bánatomat.*”¹⁹ Rossz egészségi állapotára is hivatkozik: gyomorfekélyhez hasonló betegség gyötörte. A tanítót még otthon, Ungváron megvizsgálták és alkalmatlannak nyilvánították a katonaságra. Úgy véli, hogy Sóváron lefizethetők az orvosok, hiszen sok embert felmentettek, őt azonban nem, ezért rendkívül igazságtalannak tartja a rendszert. Tótsóvárt még mindig el kívánja hagyni, és nem csupán a besorozás, a honvágy és a rettentő félelmei miatt, hanem a gyerekekkel sem jön ki jól az iskolában: „*Istenem a sok cigány gyerekek között kell rukkolnom és borzasztó micsoda káromkodást visznek végbe, sokszor elszorul a szívem.*”²⁰ Érdekes összevetni ezt a hozzáállást a károlyfalvi munkásságával, ahol 50 gyereket tanított egyedül, s óraterveket írt a tanévre a 6 évfolyamnak. (Tóth, 2014. 44-45. o.) Ellentmondásosnak vélem azt, hogy az oktatás szerepét és fontosságát is kiemeli levelében, főként és legtöbbször azzal indokolja felmentését, hogy szükség van rá, mint tanítóra, ám szemmel láthatóan kényelmetlenül érzi magát Tótsóváron, hiszen amint tehetné, felhagyna a sóvári tanítóskodással.²¹

Újabb, október 10-i levelében is megerősíti, hogy rendkívül rossz körülmények között kell tanítania, és szabadságolását kéri: „*...itt sok a káromkodás, a szidkozódás, embertelen elbánás hamarabb tönkre teszi az embert, talán mint a golyó*”. Az előző két levelében leírtakat, amelyekben a felmentéséért könyörög, már csak ismételni és nyomatékosítani tudja. Ungváron a főtörzs-orvos alkalmatlanná nyilvánította őt, „*s itt se szó se beszéd önkényüleg a menetszázadba akarnak osztani*”²² – ismétli meg a plébánosnak. Kiderül, hogy Ungvárról, mint alkalmatlannak, el kellett mennie a katona-orvoshoz, aki tartalékos katonának osztotta be. Ismét az orvosok részrehajlását fessegeti, szerinte „*ha úgy áll a dolog, az orvos, ha akarja hát*

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ A mars-berájt (németül: bereit) annyit tesz: menetszázad

¹⁹ Terebessy László 1915. október 8-án kelt levele Gruska Lajosnak. RKEGY 85. sz. doboz.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Terebessy László 1915. október 10-én kelt levele Gruska Lajosnak. RKEGY 85. sz. doboz.

alkalmatlan, ha akarja hát alkalmas, ez ellen nincs apeláta.”²³ Egy Será (?) nevű tanítóval példálózik, s felcsillan benne a remény, hiszen Serát úgy mentették fel a sorozás alól, hogy már be volt osztva a menetszázadba – ahogyan Terebessy is –, s ennek ellenére megkapta a fölmentést. Indokként a kiképzése hiányosságait is felhossa: „*Nekem annyiból is nehezemre esik a katonaság, minthogy 1903-ban 2 hónapig nem lettem kiképezve, elbocsátottak betegség miatt, s két évre utána behívtak fegyverszolgálatra s így nagyobb részt a kaszárnnyában töltöttem a 13 napot.*”²⁴

A besorozás után...

Terebessy október 10-e után sokáig nem írt több levelet. Valószínűleg 1915. október közepén besorozták, ám Kassán szinte rögtön egy katonai kórházba került. Innen két hét elteltével szabadon engedték, és visszaküldték őt Tótsóvárra. Utolsó fellelhető levelében a következőt írta: „... *ebből a menetszázadból betegségem miatt kimaradtam, de nem tudom, hogy másikba be nem osztanak. Ilyen gyengélkedő embert, mint én, már rég hazaengedhetek volna, mert ha a gyomrom megfázik, avagy valami nehéz ételt eszem, rögtön rosszul érzem magam.*”²⁵

Terebessy nem számított arra, hogy a kórházban töltött két hét után Tótsóvárra küldik, már nagyon szeretett volna hazamenni. Újabb tanító ismerősét hozza példának, *Figulát*, akit hosszas kérése után már felmentett az iskolaszék. Terebessy október végére kezdi elveszteni a hitét, hiszen kitartó levelezése ellenére sem történik semmi, a plébános nem járt el az ügyében. Elkeseredettségét a következő, levélből vett idézet mutatja: „*Istenem olyan elhagyatottnak érzem magam, hogy néha bánatomban majd össze nem rogyok. A feleségem írt két levelet, s egyet sem kaptam meg belőle [feltételezhetően a besorozás okozta helyváltozás miatt], nem tudok mitévő lenni, a nagy epedéstől, megadja e a jó Isten nekem még azt, hogy a Jézus nevét dicsérhessem.*”²⁶

Felesége és az otthon hiányát gyakran emeli ki a tanító, ám október 30-i levelében említi meg először Sanyi nevű fiát, akit mielőbb szeretne otthon tanítani és gimnáziumba küldeni: „*Igen nagy óhajom lenne a Sanyi végett is hazamenni, rendbe szedném a fiut, hogy jövőre mehetne a gimnáziumba...*”²⁷

²³ Uo.

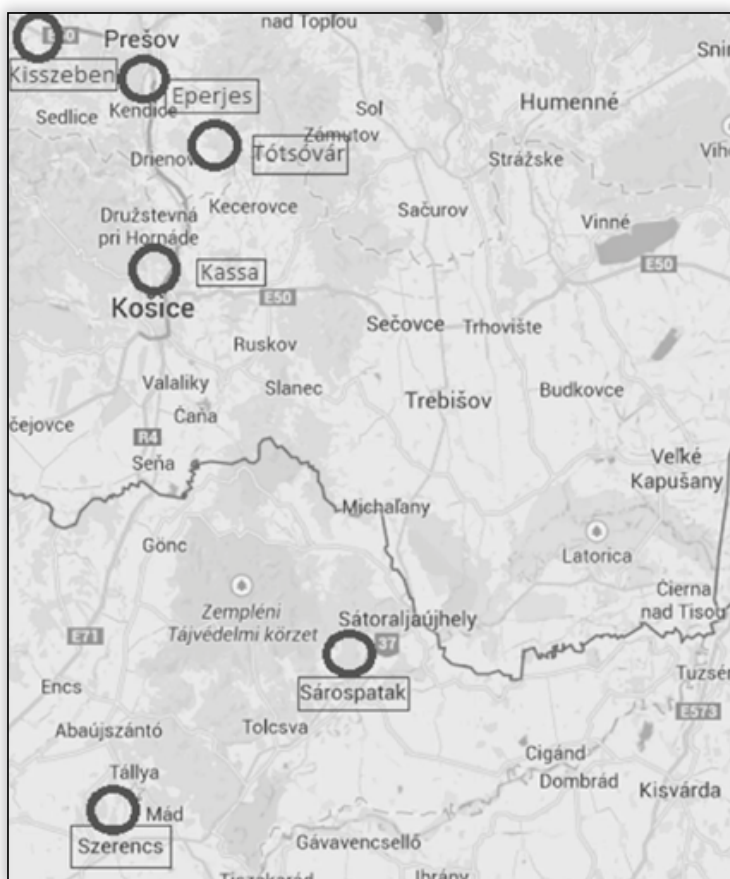
²⁴ Uo.

²⁵ Terebessy László 1915. október 30-án kelt levele Gruska Lajosnak. RKEGY 85. sz. doboz.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

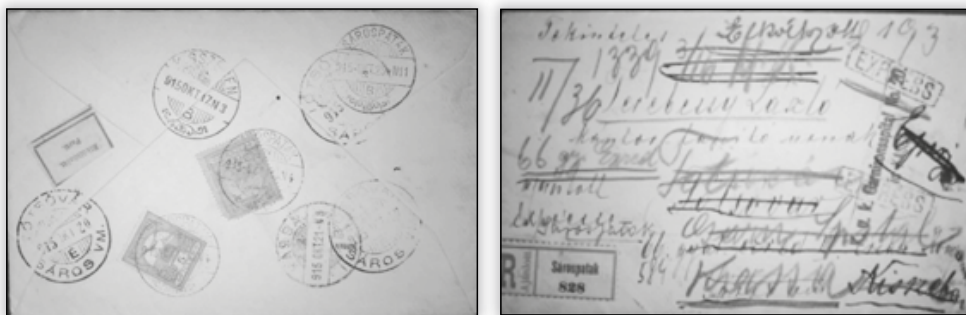
...és a sors fintora, avagy a válaszlevél...

1. kép: A levél útja

Ahogy Terebessy László leveleit vizsgáltam, kezembe akadt egy rendkívül színes, „bélyeg- és pecsétgazdag” levél (lásd 2. kép), erősen leragasztva. Ahogy tovább vizsgáltam, feltűnt, hogy nem visszragasztották a boríték fülét, hanem még nem bontotta fel senki! A levél címzettje pedig nem volt más, mint Terebessy László! Történelmi pillanatként élttem meg, ahogy az Egyházi Gyűjteményben én bonthattam fel a levelét és elsőként olvashattam el.

A levél színes volt. Színessé tette az útja alatt rákerült bélyegek és pecsétek sokasága. Az 1. képen mutatom be a hosszú útját. Több postahivatalnál kétszer vagy háromszor (Sárospatakon) is megfordult a levél, ám ma az Egyházi Gyűjteményben való elhelyezéséből arra következtethetünk, hogy Sárospatakon „megállt”, s a tanító leveleivel együtt került a levéltárba. Visszakerülhetett a feladóhoz, Gruska Lajos sárospataki plébánoshoz.

2. kép: A bontatlan levél elő- és hátoldala

Gruska október 16-án írta a levelet a tanítónak. A püspök 4579/1915. számú átiratában értesítette a plébánost, hogy továbbítsa neki Terebessy főtörzsorvosi vizsgálatának eredményét, amelyen alkalmatlannak minősítették, s amint megkapja ezt a katonai bizonyítványt, azonnal felmenti őt a fegyveres hadi szolgálat alól. A plébános tehát megkapta Terebessy leveleit, és továbbította a kérelmét a püspöknek. A katonai bizonyítványt postafordultával kellett volna elküldenie Terebessynek, hogy még a besorozás előtt felmenthessék. A püspök mellett a miniszternek is hozzá kellett járulnia a felmentéshez, de ehhez szükség volt a dokumentumra: „Igyekszik a katonai bizonyítványt megkeríteni és nekem megküldeni, annál is inkább, mert az iskolában nagy szükségünk van Önre” – írja Gruska. A tanítókra valóban szükség volt még a háború éveiben is, hiszen a felnövekvő generáció kinevelése az ő feladatuk volt, ezt a munkát el kellett végezni. Arra is számos példa van, ahogy mint az általam kutatott rátkai sváb iskola esete mutatja, a háború éve alatt, vagy ennek egy töredékében nem működött az iskola, mivel a gyerekek „nyakába szakadt” a besorozott férfiak, apák munkája, onnantól a gyerekeknek keményen helyt kellett állniuk a családi mezőgazdasági termelésben. (Tóth, 2014. 60-64. o.) „Ott-hon jól vannak.” – zárja sorait megnyugtató szavaival a plébános.²⁸ Eszerint a plébános kapcsolatban állt Terebessy családjával.

Minden bizonnyal el is küldte volna postafordultával a korábbi felmentését Terebessy, ha olvasta volna a plébános levelét. Talán a sors fintora, hogy a levél érkezése előtt besorozták egy kassai menetszázadba, ahonnan rövid időn belül egy kassai katonai kórházba került. A bontatlan válaszlevél egyébként ezt a kórházat is megjárta, ám valószínűleg a tanítót ekkor már kiengedték, és Tótsóvárra küldték vissza, hogy folytassa tanítói szolgálatát.

²⁸ Gruska Lajos 1915. október 16-án kelt levele Terebessy Lászlónak. RKEGY 85. sz. doboz.

Tanítók a fronton

„A porosz közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy az otthoni középiskolák a háborúval kapcsolatos egyéb adatok között adják nyilvánosságra a hadban lévő tanítók és tanítványaik erre alkalmas leveleit is, sőt ezeket a minisztérium irattára számára is be kellett küldeni másolatban.”²⁹ A hasonló szöveggel megjelent magyar 5461/1914. számú miniszteri rendelet kultúrtörténeti célból keletkezett, hogy a későbbi történetkutatásoknak alapjául szolgálhassanak e háborús dokumentumok.³⁰ A háború mindegyik évében született rendelet a háborús emlékek gyűjtéséről és feldolgozásáról.

Ma jelentős értékűek ezek a dokumentumok, magánlevelek. A katonatanítók leveleiben egyaránt megszólal a háború nehézségeivel küzdő ember és az elhivatott tanító, ha a szavak mögé nézünk. A rendelet kapcsán fontosnak tartom kiemelni azt is, hogy a sajtó a közlésre alkalmas leveleket közölte csupán: Terebessy László levelei talán nem véletlenül „süllyedtek” egy levéltári doboz mélyére.

A fronton harcoló tanítók leveleikben gyakran emlékeznek vissza iskolájukra, diákjaikra, és sokat törnek fejüket a háború alatti tanítás mikéntjéről, menetéről is. Tanítói mivoltuk meghatározó a harctéren is. Legtöbbjükben megfogalmazódik, hogy mi a haza, mi a hazaszeretet, és szinte egységes célkitűzés az is, hogy hazatérve mindezt átadják a fiataloknak, egymás szeretetére és tiszteletére neveljék a következő generációt egy újabb háború elkerülése érdekében.³¹

Nagy Gyula verpeléti tanító levelét a Néptanítók Lapja szerkesztőségéhez intézte. Ebben leírja, hogy már 15 hónapja nem volt szeretett iskolája közelében, gondolatai is iskolája körül forognak. Bízik a hazatérésben, első dolga a következő lesz: „e háború szülte hősiességgel magyarázhatjuk meg kicsiny tanítványainknak: hogy mi a haza?”³² Ahogy a tanító levelében is írja, sokan küldték a laphoz levelüket.³³ A levélírást pedig egyszerű tény motiválta: csökkentette a harctér fájdalmait, általa álmodozhattak és gondolatban elkalandozhattak.

Háborús hősök

Schiffmann Myron és Klein B. Miklós Torontál vármegyei tanítók voltak, 1914-ben mindkettejüket besorozták katonának. „A két tanítóból két katona lett. A két katonából két hős”³⁴ – emlékezik meg róluk levelében Roosz Péter százados. Az egész század csodálattal figyelte a két tanítót. Roosz Péter levélben (1915. novem-

²⁹ *A katona-tanítók levelei.* Néptanítók Lapja, 1915. 28. sz. 1. o.

³⁰ 5461/1914: A háborús eseményekkel kapcsolatos ügyiratok megőrzése tárgyában. Néptanítók Lapja, 1915. 28. sz. 2. o.

³¹ Vö. VI/4. alfejezet.

³² *Levél a harctérről.* Néptanítók Lapja, 1915. 43. sz. 16. o.

³³ Uo.

³⁴ *Két hős tanító.* Néptanítók Lapja, 1915. 48. sz. 11. o.

ber 11-én) megkereste a Torontál vármegyei királyi tanfelügyelőt, hogy meséljen a tanítók érdemeiről, mert kötelességének érezte, hogy értesítse őt a vitézségükről. Schiffman és Klein közel 10 hónapja harcolt a fronton, ebből 3 hónapot Roos századában Doberdónál: „*Hősiességükkel megmutatták, hogy nemcsak a szorgosan vett iskola négy fala között tudnak a hazának szolgálatot tenni, hanem a hosszú, véres napok alatt magaviseletükkel volt alkalmuk megmutatni azt is, hogy jó katonák.*”³⁵ Első és második osztályú vitézi érmet is kaptak a tanítók, és Roos lehetőséget teremtett a levelével arra, hogy a gyerekekhez és az iskolaszékhez is eljusson: hősök!³⁶

A hazafias tanító

Cs. a Vöröskereszt egyik kórházában feküdt súlyos lábsérüléssel, amit a Kárpátokban vívott harcok során szerzett. Szavaiban egy lényeges motiváció is megjelent: a hazaszeretet. Alig várta ugyanis, hogy a lába meggyógyuljon és visszamehessen harcolni a hazáért, hiszen úgy tartotta, ez a hazafiúi kötelessége.³⁷ Fél évig harcolt, és egy történetet emelt ki, amire a legszívesebben emlékezett vissza. Ezredével a Homonnát támadó orosz csapatokat tartották fel egy darabig. Az ezred szenvedett a hegyvidéki hidegtől. 1915. január 22-én parancsot kaptak, miszerint még az éjjel támadják meg az orosz hadállást minden oldalról. A lehető legnagyobb csendben kellett megközelíteniük az oroszokat. „*Ember ember ellen harcolt, a vér ömlött és olvasztotta a lábunk alatt a ropogó havat. A pokol zaja, kínjai, hangja nem lehet rettenetesebb, mint a halálhörgés és ordítással elegyült bábeli zűrzavarra emlékeztető szivettépő, idegbomlasztó állati hangok tömkelege.*” – emlékezett vissza.³⁸ Másfél órán át tartott a harc, és a magyar ezred győzedelmével zárult. Körülbelül 150 (!) orosz hadifoglyot ejtettek – így el tudjuk képzelni, mekkora volumenű csapatok álltak szemben egymással. A foglyokat egy csűrbe terelték, amikor közülük egy Miskiovszky Teda³⁹ nevű lengyel nemzetiségű orosz fogoly először oroszul, majd tört németiséggel érdeklődött arról, hogy akad-e a magyar katonák között tanító? Cs. „jelentkezett”, majd beszédbe elegyedtek. Miskiovszky arra kérte Cs-t, hogy írjon egy levelet a fogságáról aggódó családjának. Külön kérte, hogy a levelet ne mint katona, hanem mint magyar tanító írja alá – a lengyelek nagyra becsülik ugyanis a magyar tanítókat, és egy ilyen levélnek nagy hitelt adnának. Cs-nek ez az élmény volt a háború alatt szerzett benyomások egyik legszebbike, hiszen megtudta, hogy az ellenséges csapatban is van tisztelője a magyar tanítónak.⁴⁰

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ *A hősök lelki benyomása.* Zalai Közlöny, 1915. 45. sz. 9-10. o.

³⁸ Uo.

³⁹ Lengyelország Oroszországhoz szakadt részéről származhatott a katona.

⁴⁰ *A hősök lelki benyomása.* Zalai Közlöny, 1915. 45. sz. 9-10. o.

A sebesült katona levele

Az igazi tanító élete végéig, annak minden pillanatában követi tanítói hitvallását – vallja ezt Lavotta állami néptanító. A frontról írt levelében azt írja, hogy a tanítóknak két csoportja van: az igazi tanító és a mesterember. Amíg az igaz tanító legjobb hite szerint tanít, a maga öröméért, addig a többi tanító csak egy mester, aki fizetésért dolgozik, akár egy gyári munkás. Két egyforma tanítót persze sosem találunk, de szerinte az igazi tanítóságra kellene törekedni mindenkinek. Lavotta megsérült a fronton, egy hadikórházból írta levelét. Sokat panaszkodik a háború borzalmaira, a vértengerre, ami körülvette őt. *„Együtt van velem minden tanító a csatatéren, még azok is, akik itthon vannak. Szívszorogtatva várom az eredményt és remélem a legjobbakat.”*⁴¹ – írja, mintegy közös keresztet cipelve az itthoni tanítósággal együtt. Nyitott szemmel járt a harctéren, figyelte az embereket. Arra a következtetésre jutott, hogy a tanítók örömeiket lelik a háborúban, de nem az ölésben, sokkal inkább az emberekben, a tanító kollégákban, akikkel a fronton találkoznak. Lavottán kívül még három pedagógus volt a menetszázadban. Sokat beszélgettek egymással. Amíg a betegápolók a testet gyógyították, ők a fronton az emberek lelkeivel foglalkoztak. Mind a négyen máshogy tették ezt. A tanító egyikükről, Polyák Jancsiról a következőképpen emlékezett meg: *„...módszere a jókedv, móka és az élcelődés volt. Mindenki szerette.”*⁴² Egy harcban életét vesztette. *„Polyák Jancsi hűszoros kötelességet teljesített. Öcsém, ha nem is kaptál sohasem csillagot, én mégis hőssé avatlak!”*⁴³ – búcsúzott tőle Lavotta.

Lavotta leveléből kivehető, hogy sorsazonosságot vállal a tanítókkal – legyenek akár a fronton, akár otthon, s bárhol vannak a világon, egy sorsközösséget alkotnak. Ez a hozzáállás több levélben is megfigyelhető, és nem csak a katonáskodó, hanem az otthon maradt tanítók részéről is megnyilvánul az együvé tartozás érzése.

Szívszorító levelek a táborból

A katonatanítók nem csak az itthoni tanítókat emlegették a frontról küldött leveleikben. Gyakran visszagondoltak a tanítványaikra is, szerettek elmélázni, hogy vajon mit és hogyan tanulnak nélkük. Gyakori üzenetváltást nem találtam tanító és diák(ok) között, mégis szeretnék bemutatni két levelet, melyekből megtudjuk, hogyan viszonyult diákjaihoz a tanító és a tanár.

*„Idegen tanít. Idegen helyettesem ajkán függ figyelmed, felém száll néha-néha hűséges megemlékezésed?”*⁴⁴ – vetődik fel a kérdés a tanítóban, aki nevét nem közölte a levele végén. A tanító folyton családjára, otthonára, az iskolára gondol és

⁴¹ Lavotta: *Tanítók a csatatéren*. Néptanítók Lapja, 1914. 43. sz. 16. o.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ *Levél a táborból*. Néptanítók Lapja, 1915. 42. sz. 6. o.

– saját szavaival – „*a foglalkozásomra, amely nekem nemcsak foglalkozásom, hanem hitvallásom, szentségem, mindenem*”.⁴⁵ A háborút a legembertelenebb találmánynak titulálja, sokat ír a borzalmairól. Vallásosságáról tanúskodik az, hogy a Tízparancsolat parancsát (Ne ölj!) állítja szembe a háború parancsolatával: ölj! A parancsot teljesíteni kell, hát teljesítik háborúban a háború parancsát, vezényszóra. A ruhája folyton átázik és már nagyon rongyos, néha napokig éheznek, de így is a következőt vallja: „*nincs az az áldozat, amelyet örömmel meg ne hoznánk, csak ne hozzuk hiába! Tudjuk, mért küzdünk. A hazánkért*”.⁴⁶ Hazaszeretetről tanúskodnak az idézett sorok. A hazaszeretetben pedig nincs különbség, ugyanúgy vele harcol tót, német, oláh, rutén, olasz, horvát, cseh, dalmata és szerb egyaránt: a hazáért. (Azért a tanító szavai után megjegyzem, hogy a csehek nem jeleskedtek ebben; nem érezték magukénak a Monarchiát.) Arra tanítja diákjait a távolból, hogy otthon se tegyen soha különbséget ember és ember között, s „*hogy legyetek egyek a haza szeretetében*”.⁴⁷ Levele egyben végrendelet is, érdekes, hogy pont egy diákjához írja, holott tudjuk leveléből, hogy van családja. Jó tanácsokkal szeretné ellátni a diákjait: „*mondd meg a pajtásaidnak is, hogy mindhalálig gondoltam rájuk és szerettem őket... [mondd meg annak,] aki helyemen ül, hogy áldást kívánok munkájára. Szerető tanítód*”.⁴⁸ A tanító minden bizonnyal bensőséges kapcsolatot ápolt diákjaival. Az is lehet, hogy a diákok levelére írta meg üzenetét.

A másik egy válasz. Hans Huss német tanító felelete tanítványai leveleire. Már az ötödik levelét kapta a diákoktól, ezért úgy gondolta, eljött a válaszadás ideje. Hans Huss egy Hamburg melletti iskola tanítója, valamelyik belga csatatéren halt hősi halált. A neki címzett leveleket mindig szívesen fogadta, „*de még azt a nagy darab csokoládét is köszönöm, amit küldtetek. Jó szívvel veszem, ha máskor is küldtök. Adok belőle más katonáknak is*”.⁴⁹ Sorából egy igaz szívű tanító szól, aki szeretné, hogy emlékezzenek rá a diákjai. Még a frontról is tanít: másoknak is adott a csokoládéból. S hogy megkímélje a gyermekeket a levelek postai költségétől, arra kéri őket, hogy vigyék be az iskolába, ahonnan ingyen továbbítják majd neki, sőt „*a csokira sem kellett volna bélyeg!*”⁵⁰ Ír a mindennapok bajairól, de nem mondható, hogy csüggedne. Azt ecseteli, hogy a belgák csak úgy szaladnak előlük, és az angolok olyan gyávák voltak, hogy inkább félreálltak az útjukból... Törhetetlen lelkesedéssel nyugtatja meg a diákjait: „*ugye látjátok, fiaim, hogy győzünk? ...Ez a győzelem olyan szép, hogy életünket kész örömmest vetjük érte!*”⁵¹ A viszontlátásban reménykedik, de semmit nem ígér a diákoknak. Sokat gondolkozhatott azon, hogyan tanítana, ha visszamehetne az iskolába: „*Nagyon szeretném, ha viszontlát-*

45 Uo.

46 Uo.

47 *Levél a táborból*. Néptanítók Lapja, 1915. 42. sz. 7. o.

48 Uo.

49 Hans Huss – *Egy német tanító táborig levele*. Néptanítók Lapja, 1915. 47. sz. 7. o.

50 Uo.

51 Uo.

nálak mindnyájatokat és taníthatnálak a bibliai történetekre, vagy szépíráásra, ha majd a második osztályba jártok, mert fiaim, addig nem igen láthatlak... És ha vissza nem jönnek, drága szép hazámért szívesen áldozom föl életemet is. Isten áldjon, fiúk, hűséges barátságban üdvözöl tanítótok, Hans Huss.”⁵²

Láthatjuk több levelezésből, hogy az iskola hiánya sok tanítót megviselt a fronton. A családdal való kapcsolattartást nehezebb vizsgálni az adott forrásokból, a családi levelezéseket ugyanis nem közölte a pedagógiai sajtó, többségük magánkézben lehet a mai napig. A hadbavonult tanítók családjai körében még akadtak írástudatlanok. A tanfelügyelők jelentéseiből kiderül számunkra, hogy az iskolák váltalták a levelek, táviratok megírását az analfabéta vagy írástudatlan családtagok nevében.⁵³

Tanítók otthon

Jankovics Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1914/1915-ös tanév elején a megüresedett tanítói állásokra az eddigiektől eltérően nem hirdetett pályázatok. Ennek oka az volt, hogy nem pályázhattak azok a tanítók, akiket besoroztak, s szerinte ez nem lett volna igazságos.⁵⁴ Érdekes viszony, kapcsolat alakult ki a harctéren és az itthon lévő tanítók között. A tanító bárhol volt, magára tanítóként gondolt, és tanítónak aposztrofálta magát a fronton is, ebből fakadóan a korabeli sajtóból is úgy tűnik: „nem vált ketté” a magyar tanítóság. Az itthon maradt tanítók mély együttérzést mutattak a bevonultakkal, a harcoló tanítók pedig az otthoni tanítók munkáját becsülték nagyra.

A népiskolák adatai

A 4. táblázatban a népiskolák pontos számát ismertetem az első világháború éveiben. Évről évre csökkenő étszámokról számolt be jelentéseiben Jankovich Béla, a helyzetet ennek ellenére nem találta súlyosnak.⁵⁵

⁵² Uo. 8. o.

⁵³ Magyarország közoktatásügye az 1914. évben. 1917. 21. o.

⁵⁴ <http://www.huszadikszazad.hu/1914-december/kultura/a-tanitok-es-a-haboru>, 2014. 11. 25.

⁵⁵ Magyarország közoktatásügye 1915-1918. években III/B) Statisztikai táblázatok., 1923. 3-7. o.

4. táblázat: *Népiskolák száma Magyarországon az első világháborús tanévekben*

Tanév	Népoktatás				
	Elemi				Felső nép- és polgári iskola
	mindennapi	általános ismétlő	nem szaktanítós gazdasági népis- kola	szaktanítós gaz- dasági népiskola	
1915/1916.	16 697	6684	1824	59	585
1916/1917.	15 224	7427	1890	59	545
1917/1918.	15 390	7291	1749	50	554

Tanítás a háború idején

Több felmentett vagy alkalmatlannak ítélt tanítót állított nehéz feladat elé a háború. Fináczy Ernő a Magyar Pedagógiai Társaság 1914. évi szeptemberi ülésén kijelentette, ez a szeptember, félév, tanév más lesz, mint a többi. Fontos kérdés vár megválaszolására: hogyan folyjon tovább a munka az iskolákban? Az elszomorító, tanítókat és tanárokat is megrendítő időszak volt ez, egyértelműen veszéllyel bírt a művelődésre, kultúrára. Fináczy arra kérte a tanítókat, hogy vegyék fel a „szellemi munka fegyverét”, rendíthetetlenül folytassák munkájukat, és terjesszék továbbra is a kultúra fontosságát.⁵⁶

Fináczyhoz hasonlóan vélekedett az itthoni állapotokról egy „névtelen” tanító. Az első óra, az első találkozás szerepe meghatározó a tanár és diákok életében is. A 20 éve tanító pedagógus mindig készségesen készült a pillanatra, és nagy izgalmal várta, hogy felsorakozzon előtte az új, „ifjú had”. Ünneppalának tekintette szeptember elsejét. Az első tanítási napja 1894. szeptember 1-je volt, „és ma – emlékezett vissza erre –, a huszadik évnyitónál, amelyet magamban és csöndben készültem megjubilálni, hálát adván az Istennek, aki szeretett, mikor pedagógusnak teremtett, ma elszorul a szívem az aggodalomtól, a roppant felelősség érzésétől: lesz-e rá erőm, hogy a válságos napok viharában együtt tartsam kis hadseregemet?”⁵⁷ A tanító elhatározta: nincs mit tennie, erőt kell vennie magán, és elmondani diákjainak mindent a háborús eseményekről, a „szabadon szemmel látható Világtörténelemről”.⁵⁸ Szilárdnak akart maradnia a találkozásokkor. Beszédet is tervezett – ahogy eddig mindig –, amelyben meg akarta nyugtatni a gyermekeket. A Néptanítók Lapjában a fogalmazás folyamatába enged bepillantást az olvasónak: a nyárral szeretné kezdeni, amikor még csönd és béke volt. Aztán rátérne az ősz eseményeire, a háborúra és a katonákra. A katonákat hazát védő hősként mutatná be. Néhol elakad, úgy véli, nehéz lesz kiállnia a gyerekek elé: „ne kérdezd...ne kér-

⁵⁶ Fináczy Ernő: *Kultúra és háború*. Néptanítók Lapja, 1914. 47. sz. 1. o.

⁵⁷ *Az első óra a háború idején*. Néptanítók Lapja, 1914. 38. sz. 1. o.

⁵⁸ Uo.

dezd, hogy miért tört ki a háború” – írja.⁵⁹ Ezután történetbe kezd, megemlíti a szarajevói merényletet, ami után „barátunk, a német császár hadat üzent az orosz cárnak...a perbe beleszólt Franciaország és Anglia is”.⁶⁰ Fontosnak érzi kiemelni a gyerekeknek: akik itthon maradtak, ugyanakkora munkát végeznek, mint a harc-téren katonáskodó emberek.⁶¹

Gárdos Mór sem harcolt, folytatta a tanítóskodást a háborús években is. Írt a háború alatti iskolai életről, s arra szólította fel pedagógustársait, hogy minden gyermekben erősítsék a nemzeti érzést, az együvé tartozás tudatát. Szerinte minden pedagógus érzi a nehéz idők komolyságát, s ahhoz, hogy ne legyen több háború, új irányt kell „adni” a jövő nemzedékének. Az új irány alapját vélte felfedezni Gárdos a nemzeti értékekben, de emellett testvéri együttérzésre szólít fel az idegen népekkel szemben is, akik szintén csak a saját hazájukat védik. A cél eléréséhez szerinte nem elegendő a tanítást az iskolai órák keretei közé szorítani, a tanítónak személyes példával kell a diákok és a lakóközösség előtt járni, s mindenekelőtt emberszeretetre kell nevelnie a környezetében élőket, különösen a gyerekeket.⁶²

A tanítás sikerességének a zálogát több tanító és tanár, valamint igazgató is abban látta, hogy aktualizálta a tananyagot: harmóniát teremtett a háborús események és a tananyag között. A háború ugyanis minden népiskolába járó gyermeket foglalkoztatott, nem lehetett figyelmen kívül hagyni a világban zajló eseményeket (főleg, hogy sok gyermek édesapja is érintett volt a harcban). Urhegyi Alajos írásában is ezt az érdeklődést állítja a tanítók figyelmébe. Leírja, hogy ahhoz, hogy eredményes legyen a „háborús tanulás”, fontos, hogy a diákok értelmi szintjének megfelelően építsék be a tananyagba a háborút úgy, hogy minden gyermek tiszta és világos képet szerezzen az eseményekről, azok okairól és kimeneteléről. A lépéseket Urhegyi a következőkben határozza meg:

- I. az érdeklődés felkeltése, célkitűzés;
- II. a háború okai;
- III. a háború lefolyása, eddig elért eredményeink,
- IV. epizódok a háborúból (nevelő hatások: mindenhol harcolnak magyarok, térképen bejelölni a frontokat);
- V. az otthon maradtak kötelességei (takarékoság, gyűjtések a katonáknak, kiemelkedően a hazaszeretet és a jótékonyság fontossága);
- VI. a jövőbe vetett bizalmunk: Himnusz (eredmények, bizakodás).⁶³

Urhegyi javaslata összhangban volt a hivatalos miniszteri rendelkezéssel. A háború már több mint fél éve tartott, amikor 1915 márciusában Jankovich Béla válas- és közoktatásügyi miniszter arra szólított fel minden igazgatót, tanárt, tanítót,

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² Gárdos Mór: *Iskolai élet háború idején*. Néptanítók Lapja, 1914. 48. sz. 7. o.

⁶³ Urhegyi Alajos: *A háború*. Néptanítók Lapja, 1915. 19. sz. 9–11. o.

hogyan a háború tanulságait nyomatékosítsa minden gyermekben: „*Elvárom tehát az összes állami iskolák tanerőitől, hogy az ifjúsággal az iskolaév végén a növendékek szellemi fejlettsége fokához mért előadás keretében, megismertetik e háború kiváló horderejét és azokat a kötelességeket, amelyekkel a haza és a trón iránt a hazának minden hű fia tartozik.*”⁶⁴

A továbbképző-iskola tananyagának megváltoztatására vonatkozóan 1916-ban miniszteri rendelet készült, miszerint:

1. szükséges visszatekinteni az első, eseménydús háborús évre;
2. beszélni a gazdasági ügyekről, a kivetett hadiadókról és hadikölcsönökről: mennyit és mire költ az ország;
3. tisztában kell lenniük a diákoknak az állami, magán és országos segítőmozgalmakkal;
4. hitre, erkölcsösségre kell nevelni őket, és fontos eleme a nevelésnek a hazaszeretet felébresztése.

Az iskolai munka csendes változáson ment keresztül a háborús években: a háború beépült a tananyagba, a tanulságait felhasználták. A Magyar Pedagógiai Társaság az új tananyagot terjesztő és összefoglaló tanítástervezetet készített 1917-ben, melynek iskolai használatát Jankovich Béla engedélyezte, sőt szorgalmazta is.⁶⁵

Megfigyelhető, hogy mind a vallás- és közoktatásügyi miniszter, mind a tanítók a hazaszeretetre nevelésben, a háború eseményeinek megvitatásában és az ebből levonható tanulságok nyomatékosításában látták a béke zálogát: az új generációt így felnevelve elkerülhetőnek vélték az újabb háborúk kirobbanását.⁶⁶

Az első háborús év nagyjából lefedte az 1914/15-ös tanévet. Tízezernél több tanító harcolt a fronton, közülük több ezren elesetek. 1915 elején a gyászon és a fájdalomon felülemelkedett a győzelembe vetett hit. A Néptanítók Lapjában az egyik szerző fontosnak tartotta kiemelni, hogy elismerően kell figyelemmel kísérni a katonatanítók és az itthoni tanítók munkáját is. Az itthon maradt tanítók feladata ugyanis megkétszereződött – ahogy a többi, hadban álló nemzet tanítócsapataé is. A tanulói ifjúságról pedig így írt: „*ha mint természetes tanulmányaiban helyenként rövidséget is szenvedtek, erkölcsi és érzelmi világuk a csodással határos megtermékenyítésben és nemesítésben részesült.*”⁶⁷

Természetesen, a háború új kihívás elé állította a tanítókat. A tanév 1915-ben nem szünetelt már annyit, mint 1914-ben, mivel az ifjúság gondozása és nevelése a háborús időkben különösen fontos volt, és az elhúzó háborús helyzetet már valamilyen módon tudta kezelni az ország, az oktatásügy helyreállításán munkálkodott a minisztérium. A tanárookra, tanítókra új szerep hárult: tanácsadó, vigasztaló és lelkiatya lett, akikhez a nép a nehéz időkben bármikor bizalommal fordulhat.

⁶⁴ *Az iskola és a háború.* Néptanítók Lapja, 1915. 14. sz. 1. o.

⁶⁵ *Miniszteri rendelet háborús tanításokról.* Néptanítók Lapja, 1917. 15. sz. 1. o.

⁶⁶ *Háborús tavasz.* Néptanítók Lapja, 1916. 19. sz. 7-8. o.

⁶⁷ *Az első háborús év paedagogiai mérlege.* Néptanítók Lapja, 1915. 36. sz. 12. o.

Elengedhetetlen feladat volt – ahogy fentebb láthattuk –, hogy a tanítók a tananyagot összhangba hozzák a háborús eseményekkel.

1916-ban már a második háborús tavasz következett. Ekkor az oktatásüggyel foglalkozók az újjászületést szorgalmazták az országban, abban az értelemben, hogy meg kell újítani a tananyagot és a módszereket úgy, hogy igazodjanak az újabb háborús eseményekhez.⁶⁸ A tanítók munkájáról nagy elismeréssel szólt Jankovich, hiszen úgy látta, a tanítószegény felismerte, a rendkívüli korszakban kötelességük gondoskodni az ifjú nemzedék gondos neveléséről, a tanítókon múlik jelentős részt, hogy milyen felnőtté válnak a mostani gyerekek. Az, hogy a tanítók tudatában vannak ennek a felelősségnek, megnyugtatta – nyilatkozta. Az országban 1916-ban sem csak tanításra, hanem nevelésre is szükség van: az iskolán kívül is foglalkozni kell a gyerekekkel, a tanítók nélkül eldurvulnának, sokan az utcán züllebenek.⁶⁹

A hazatérő tanítók és az iskolai munka

*„Isten veletek cimborák, akiket a mi gondos anyánk, a haza elszóltott a másik hazatérőre. Sokan már otthon vagytok, sokan csak most készülődtek hazafelé. Lerakjátok az öldöklő fegyvereket és helyükre másik fegyvert vesztek kezetekbe.”*⁷⁰ – írta Kiss József állami tanító. Sajnálja, hogy ő maga megbetegedett a fronton és hazaküldték, szabadságolták. Hazatérve úgy érezte, hogy a község nagyon várta őt, a katonatanítót. A községnek a vigaszon túl iránymutatást adhatott egy új, szebb élet felé. Kiss ezt várta a többi hazatérő tanítótól is: aki hozzá hasonlóan megbetegedett, az *„emeljen kalapot a csöndes munkások tömege előtt és ajánlja magát.”*⁷¹

Mire tudja nevelni a hazatérő tanító a népet? Nemzeti büszkeségre, önérzetre, magyarságra, és nem utolsó sorban türelemre. *„A vihar még tart, a szél még zúg – írja Kiss 1916-ban... Örködjetek minden erőttökkel a ház belső épségén. Nagy ott a kincs, sok ott a félteni való.”*⁷² Kiss a ház metaforát használja az iskolára. Kincs alatt a tisztességet, magát a művelődést, a tanulás folyamatát érti. A hazatérő katonatanító feladata a ház kincseinek megőrzése érdekében az, hogy minden tapasztalatát ossza meg a fogékony diákokkal, nevelje őket egészséges életre és magyarságra.⁷³

Számtalan cikk szól arról, hogy a hazatérő tanítók mennyi mindenre tudják majd nevelni a diákokat, az embereket. A szerzők viszont elmennek egy fontos tény mellett: a világ és ők is megváltoztak. Amíg ők akár évekig harcoltak valamelyik fronton, addig az iskolában nem állt meg a munka, a tananyag és a módszer bizonyos

⁶⁸ *Háborús tavasz.* Néptanítók Lapja, 1916. 19. sz. 7–8. o.

⁶⁹ Jankovich Béla: *A tanítókhöz.* Néptanítók Lapja, 1916. 43. sz. 21. o.

⁷⁰ Kiss József: *A szabadságolt tanítókhöz.* Néptanítók Lapja, 1916. 5. sz. 1. o.

⁷¹ Uo. 2. o.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

tekintetben változott. Kétségkívül eltávolodtak a katonák a gyermeki lélektől, ezért időre és valamiféle felkészítésre, felzárkóztatásra is szüksége lehet a hazatérő tanítónak a munkába állás előtt. Egy névtelenségbe burkolózó katonatanító javaslata erre vonatkozik. Ez ellenpéldájára azoknak sajtócikkeknek, melyek a hazatérő tanítók mihamarabbi tanítói szolgálatba visszaállítását szorgalmazzák (vö. Nagy Gyula, Kovács Ábel és Gárdos Mór esete). A tanító országos központok felállítását tanácsolja, ahol a hazatérő tanítók állami pénzen továbbképzéseken vehetnek részt, ahol nemcsak „felzárkóztatják” őket (mivel kiszakadtak a munkájukból), hanem ahol a tapasztalataikat be is építhetik az oktatásba. Szerinte fel kell frissíteni a tanítás művészetét a katonatanítóknban.⁷⁴

Végül szeretném kiemelni Jankovich Bélának a háborús évek iskolái érdekében folytatott munkásságát. 1917. június 15-éig töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztséget. A Tisza-kormány lemondása után Jankovich saját maga kérelmezte felmentését az állásából. Gróf Tisza István a következőket nyilatkozta Jankovich felmentését követően a levelében: „...és Önnek ezen alkalomból hű és kitűnő szolgálatainak és különösen a háború folyamán kifejtett rendkívüli tevékenysége elismeréséül Lipót-rendem nagykeresztjét díjmentesen adományozom.”⁷⁵

3. kép: A frontról hazatérő magyar katonák 1918-ban⁷⁶

⁷⁴ A hazatérő tanítók és az iskolai munka. Néptanítók Lapja 1917. 47. sz. 1-2. o. (Ezen központok létrejöttéről nem találtam adatokat.)

⁷⁵ Jankovich Béla dr. távozása. Néptanítók Lapja 1917. 25. sz. 1. o.

⁷⁶ <http://budapestcity.org/03-muemlekek/01/Hadtorteneti-Muzeum/index-hu.htm>, 2014. 12. 28. X.

Összegzés

Az első világháború közeledtét minden nagyhatalom és mindkét szövetségi rendszer érezte már 1914 tavaszán. A háború kirobbanása után viszont senki sem gondolta, hogy a négy évig húzódó harc rengeteg áldozatába kerül a világnak.

A háborús időszak alatt történő katonai besorozás alól a tanítók zöme nem menekülhetett: a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Jankovich Béla főként az egy- és kéttanítós népiskolák tanítóit igyekezett felmenteni, mert ahol több tanerős iskola volt, ott könnyebb volt pótolni a tanítókat. Ha egy községben mégsem maradt tanító, akkor egy-egy magasabb műveltséggel rendelkező személy helyettesítette, rendszerint okleveles, képesített óvónők, lelkészek vagy épp a közjegyző. Azokban a népiskolákban, ahol maradt(ak) tanító(k), osztályösszevonásokkal oldották meg a helyzetet.

A háború alatt különös gondot fordítottak a felnövekvő generáció nevelésére, új nevelési célokat fogalmaztak meg, módosították a tananyagot az iskolákban, s a nevelés szükségességét kiterjesztették az iskolán kívülre is: a tanítókra nagy felelősség hárult az országban, s legalább kétszer annyi munka szakadt a nyakukba a tanítótársak, kollégák besorozása miatt.

A besorozott tanítókra szintén új feladatok vártak. A legfőbb ezek közül: túlélni a háborút. A fronton szívesen emlékeztek régi iskolájukra, diákjaikra – több tanító a lehetőségeihez mérten tartotta a kapcsolatot az iskolával és tanítványaival is, ezzel csillapítva honvágyukat és a testi-lelki fájdalmaikat. A tanítók szerepe (irány-mutatás, vigasztalás, mások meghallgatása, biztatása) sokszor a katonák között is megmaradt, ezt nem tudták (és nem is akarták a véleményem szerint) levetni a se-regben sem, büszkén viselték a tanítói szerepeket (mint lámpás, napszámos [Pirka Veronika ONK-n elhangzott kutatásából]).

A kettészakadt tanítótársadalom szinte tudomást sem véve az elszakadás tényéről, egységként definiálta önmagát: hiába voltak többen a fronton, tanítói hitvallásuk sorsközösséggé kovácsolta őket, együtt voltak, akár harcoltak, akár tanítottak.

A célom a kutatás bővítése az említett új forrástípusokkal. További kutatási lehetőségek közé tartozik a katonatanítók vizsgálata az első világháborúban a statisztikai adatok tükrében katonai állománytáblák, katonai anyakönyvi lapok, minősítvényi táblázatok felhasználásával. Ezzel még pontosabb képet adhatnák a harcoló tanítókról. Továbbá szeretném megvizsgálni a hazai háborús oktatás eredményeit nemzetközi viszonylatban is.

Felhasznált források

Levéltári források

Terebessy László 1915. október 6-án kelt levele Gruska Lajosnak. RKEGY 85. sz. doboz
Terebessy László 1915. október 8-án kelt levele Gruska Lajosnak. RKEGY 85. sz. doboz
Terebessy László 1915. október 10-én kelt levele Gruska Lajosnak. RKEGY 85. sz. doboz
Gruska Lajos 1915. október 16-án kelt levele Terebessy Lászlónak. RKEGY 85. sz. doboz
Terebessy László 1915. október 30-án kelt levele Gruska Lajosnak. RKEGY 85. sz. doboz

Egyéb források

1914. évi VIII. törvénycikk a közös haderő fenntartásához szükséges újonclétszámnak és a honvédség fenntartásához szükséges újonc-jutaléknak új megállapításáról. (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7264>, Letöltés ideje: 2014.12. 06.)

5461/1914. m. rendelet: *A háborús eseményekkel kapcsolatos ügyiratok megőrzése tárgyában.* Néptanítók Lapja, 1915. 28. sz. 2. o.

A hadbavonult tanítók. Néptanítók Lapja, 1916. 25. sz. 4-5. o.

A hazatérő tanítók és az iskolai munka. Néptanítók Lapja, 1917. 47. sz. 1-2. o.

A hősök lelki benyomása. Zalai Közlöny, 1915. 45. sz. 9-10. o.

A katona-tanítók levelei. Néptanítók Lapja, 1915. 28. sz. 1. o.

A tanítók és a háború. <http://www.huszadikszazad.hu/1914-december/kultura/a-tanitok-es-a-haboru> (Letöltés ideje: 2014. 11. 25.)

Ady Endre összes költeményei. (<http://mek.oszk.hu/00500/00588/html/vers0603.htm#61>, (Letöltés ideje: 2014. 10. 18.)

Az első háborús év paedagogiai mérlege. Néptanítók Lapja, 1915. 36. sz. 12. o.

Az első óra a háború idején. Néptanítók Lapja, 1914. 38. sz. 1. o.

Az iskola és a háború. Néptanítók Lapja, 1915. 14. sz. 1. o.

Baska Gabriella, Nagy Mária, Szabolcs Éva (2001): *Magyar tanító, 1901.* Iskolakultúra, Pécs.

Baska Gabriella (2011): *Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Bertényi Iván, Gyapay Gábor (1999): *Magyarország rövid története.* Maecenas Könyvek, Budapest.

Egy hetvenéves hősi halált halt tanító emlékére. Néptanítók Lapja, 1917. 28. sz. 11-12. o.

Fináczy Ernő (1914): *Kultúra és háború.* Néptanítók Lapja, 47. sz. 1. o.

Gárdos Mór (1914): *Iskolai élet háború idején.* Néptanítók Lapja, 48. sz. 7. o.

Háborús tavasz. Néptanítók Lapja, 1916. 19. sz. 7-8. o.

Hans Huss, egy német tanító táborig levele. Néptanítók Lapja, 1915. 47. sz. 7-8. o.

Hát elkezdődött... (http://nagyhaboru.blog.hu/2010/08/16/borbely_kalman_tuzer_fohadnagy_hadi-utja_3_resz Letöltés ideje: 2014. 12. 06.)

Jankovich Béla dr. távozása. Néptanítók Lapja, 1917. 25. sz. 1. o.

Jankovich Béla (1916): *A tanítókhöz.* Néptanítók Lapja, 1916. 43. sz. 21. o.

Karádi Ilona (1994): *A XX. század krónikája.* Officina Nova, Budapest, 112-250. o.

Kelemen Elemér (2007): *Tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből.* Iskolakultúra, Pécs. (http://www.iskolakultura.hu/ikultura-folyoirat/documents/books/a_tanito_a_tortenelem_sodraban.pdf Letöltés ideje: 2014. 11.02.)

Két hős tanító. Néptanítók Lapja, 1915. 48. sz. 11. o.

Kiss József (1916): *A szabadságolt tanítókhöz.* Néptanítók Lapja, 5. sz. 1-2. o.

- Lavotta (1914): *Tanítók a csatatéren*. Néptanítók Lapja, 43. sz. 16. o.
- Levél a harctérről*. Néptanítók Lapja, 1915. 43. sz. 16. o.
- Levél a táborból*. Néptanítók Lapja, 1915. 42. sz. 6-7. o.
- Magyarország közoktatásügye 1915-1918. években*. Athenaeum Könyvnyomdája, Budapest, 1924.
- Magyarország közoktatásügye az 1914. évben*. Athenaeum Könyvnyomdája, Budapest, 1917.
- Miniszeri rendelet háborús tanításokról*. Néptanítók Lapja, 1917. 15. sz. 1. o.
- Mire a falevelek lehullanak*. (<http://uj szo.com/napilap/regio/2014/10/08/mire-a-falevelek-lehullanak>. Letöltés ideje: 2014. 12. 06.)
- Nagy Mária (2006): *Magyar tanító, 1911-ben*. Iskolakultúra., 2. sz. 33-48. o.
- Schröder Rezső volt lengyeli kántortanító naplója az I. világháborús évekről*. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/lengyel/tanulmanyok_lengyel_kozseg_tortenetebol/pages/019_Lengyel_es_az_I_vilaghaboru.htm, Letöltés ideje: 2014. 10. 19.)
- Szabolcs Éva: *Mikrotörténelem és pedagógiatörténet*. (http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_3_60-65.pdf, Letöltés ideje: 2014.10. 26.)
- Szenti Tibor (1918): *Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból*. Szent Tibor. (<http://mek.oszk.hu/08700/08715/html/>. Letöltés ideje: 2015. 01. 01.)
- Tóth Dorina Anna: *Sváb iskolák története: Károlyfalva, Hercegkút és Rátka iskolatörténetei*. (http://karolyfalva.freeweb.hu/bibliogr/bibliogr-reszek/svab_iskolak_toth_dorina.pdf, Letöltés ideje: 2015. 01. 04.)
- Tótsóvár*. In: Magyar Katolikus Lexikon. (<http://lexikon.katolikus.hu/T/T%C3%B3ts%C3%B3v%C3%A1r.html>, Letöltés ideje: 2014. 11. 14.)
- Urhegyi Alajos (1915): *A háború*. Néptanítók Lapja, 19. sz. 9-11. o.
- Zomora Samu (1918): *A magyar tanító és a nevelés ügye a háborúban*. Néptanítók Lapja, 28. sz. 4-6. o.